

ZUID-AFRIKAANSE FILOSOFIE

Ernst Wolff, *Mongameli Mabona. His Life and Work*, Leuven, Leuven University Press, 2020, 202 p., €19.50, ISBN 9789462702554, gratis op <https://lup.be/products/152445>

Als je onverwacht gevraagd wordt een filosoof uit Zuid-Afrika te noemen, is het helemaal geen schande dat je een moment aarzelt. Er is in de loop der jaren weliswaar een intensieve academische uitwisseling geweest tussen Zuid-Afrika en de Lage Landen, ook op het domein van de filosofie, maar het is overdreven te beweren dat dit met name in Vlaanderen aanleiding zou geven tot een ruime wijsgerige dialoog – al sta je soms verbaasd hoeveel kruisverbindingen er op de meest onverwachte plekken ontstaan.

Alleen al daarom is het recente boek(je) van de Leuvense hoogleraar Ernst Wolff bijzonder. Wolff is afkomstig uit Zuid-Afrika, studeerde in Pretoria, Johannesburg en ook aan de Sorbonne en is onder meer gekend om zijn werk over Paul Ricoeur. Ditmaal is echter niet de Franse fenomenoloog, maar wel Mongameli Mabona het voorwerp van zijn studie.

Mabona, geboren in 1929, wordt op de flaptekst van het boek als volgt omschreven: “een bijzondere Zuid-Afrikaanse geleerde met een uitzonderlijk levenspad. Toch is hij vandaag een ten onrechte vergeten figuur. Het Britse imperialisme en de apartheid bepaalden de wereld waarin hij werd geboren en deze machten bestemden voor een groot deel zijn lot. Een merkwaardige samenloop van omstandigheden heeft hem echter in staat gesteld een hogere opleiding als priester te volgen, zijn doctorale studies in Italië voort te zetten en bevriend te raken met Alioune Diop. Hij is een van de eerste gepubliceerde filosofen van Engelstalig Afrika en heeft doctoraten in theologie en antropologie. Zijn verzet tegen geïnstitutionaliseerd racisme - een verzet dat onder meer zijn mede-auteurschap inhield van het ‘Manifest van de Zwarte Priesters’ van 1970 - leidde uiteindelijk tot zijn ballingschap.”

In zijn boek besteedt Wolff ruime aandacht aan de biografische context waarin het werk van Mabona tot stand kwam. Op het eerste gezicht verbaast die keuze: honderdveertig bladzijden aan het leven en vijftig bladzijden aan het werk van een auteur besteden, is voor een filosofisch werk op zijn zachtst gezegd ongebruikelijk. Dat geldt nog meer wanneer men bedenkt dat Mongameli pas op bladzijde 53 wordt geboren: tot dan ging het gros van de aandacht naar de wijze waarop de Xhosa, de bevolkingsgroep waartoe Mabona behoort, in een niet altijd zachtzinnige dialoog kwamen met Europese immigranten en met het christendom. Bij nader toezien is de keuze voor een grondige contextuele inleiding volkomen terecht. Het maakt het werk van Mabona toegankelijker, ook voor een publiek dat niet vertrouwd is met de wereld waarin hij is gevormd en heeft gewerkt.

Dat is nog meer het geval, omdat Mabona's wereld niet bepaald de meest courante is, ook niet naar Zuid-Afrikaanse begrippen. Hij groeide op als zoon van een rooms-katholiek catechist en behoorde dus niet alleen tot een etnisch geminoriseerde groep, maar ook tot een religieuze minderheidsgroep. Ook wanneer die religieus-theologische achtergrond in zijn latere werk minder prominent aanwezig is, lijkt het zinvol op zoek te gaan naar het *Nachleben* van die context. Anderzijds is er ook reden om de vraag te stellen hoe diep het katholieke theologische engagement van Mabona was. Over de kwaliteit van zijn opleiding liet hij zich relativerend uit en in Rome promoveerde hij in het kerkecht, een discipline die meer gericht is op organisatorische kwesties dan op fundamentele vraagstukken. In ieder geval kan niet ontkend worden dat zijn pad in de richting van de Afrikaanse filosofie – waarover later meer – feitelijk verliep via een katholiek en vaak ook klerikaal netwerk, zodat het onwenselijk voorkomt een precieze situering van een en ander terzijde te laten.

Het belang van het biografische in de presentatie van het denken van Mabona mag dan al begrijpelijk en verantwoord zijn, toch doet deze keuze ook methodologische vragen rijzen. Moeten we het boek waarderen aan de hand van filosofische of historische methodes? Of beide? Past het daarbij een onderscheid te maken naargelang de delen ervan? Het ligt in de rede het biografische deel als historisch te omschrijven en bijgevolg ook naar die standaarden te beoordelen. In dat geval stoot men onvermijdelijk op de vraag naar de gebruikte bronnen, die voor een belangrijk deel bestaan uit geschreven getuigenissen en uit gesprekken met hemzelf en personen uit zijn nabije (familiale) omgeving. Wolff verwijst uitdrukkelijk naar de participatie van Mabona's echtgenote en zoon. De ervaringen met *oral history* leren dat dergelijke participaties niet altijd onschuldig zijn. De hoofddeelnemer kan aangezet worden om mogelijke vervelende dingen terzijde te laten of een niet geheel correcte versie, die eerder werd verteld toch te bevestigen – om bij die voorbeelden te blijven. Was dit inderdaad het geval? Hoe is hiermee omgegaan? Dat komt, afgezien van een korte nota op pag. 196, niet echt aan de oppervlakte. Dat is jammer, want gezien de leeftijd van Mabona is het weinig waarschijnlijk dat het pionierswerk van Wolff kan worden overgedaan.

Reeds in het biografische en contextuele deel raakt Wolff de spanning aan die in Mabona's jeugdijaren en ver daarna bestond tussen de "rode" wereld van de traditionele kennis (vernoemd naar de koninklijke kleur van de Xhosa) en de "schoolse" wereld van de Westerse kennis. Die spanning zou vertaald kunnen worden als de ontmoeting tussen Afrikaanse wijsheid en Westerse filosofie, maar dat is net iets te makkelijk. Mabona hoort zonder enige twijfel thuis in de traditie van de Afrikaanse filosofie – maar wat leert dat begrip ons? Reeds in 1945 vroeg de Vlaamse franciscaan Placide Tempels aandacht voor de eigenheid van de "philosophie bantoue". Die zag hij in de centrale plaats van begrippen als kracht en dynamiek, die hij op hun beurt verbond met de eigenheid van de bantoetalen. Kort nadien wijdde de Duitse afrikanist Janheinz Jahn in zijn boek *Muntu* interessante reflecties aan de eigenheid van de Afrikaanse filosofie.

Toch zou het van te veel optimisme getuigen om te menen dat die eigenheid voor Europese lezers zonder meer oplicht. Een misschien wat triviale vergelijking is die met de Angelsaksische versus de continentale filosofie. Bij die begrippen is de geografische omschrijving louter historisch geworden, zelfs in die mate dat kan getwijfeld worden aan de pertinentie van de benamingen zelf. Het is perfect mogelijk op het continent de Angelsaksische filosofie beoefenen, en in de Angelsaksische wereld beoefenen geboren en getogen continentalen de plaatselijke wijsbegeerte in het Engels. Taal en culturele herkomst zijn in die context niet bepalend voor het toetreden tot een denktraditie.

Voor de Afrikaanse filosofie is dat minder vanzelfsprekend. Ook wie sceptisch staat tegenover de noodzaak om geboren en getogen te zijn in een Afrikaanse context om de lokale variant van de filosofie te beoefenen, kan niet ontkennen dat een doorleefde vertrouwdheid met de Afrikaanse realiteit een noodzakelijke voorwaarde is om op een authentieke wijze te kunnen beweren aan Afrikaanse filosofie te doen. Is Afrikaanse filosofie dan de filosofie die in Afrika of door geboren Afrikanen wordt beoefend? Zeker niet naadloos. Het is wel een benadering van de filosofie die de Afrikaanse werkelijkheid en denktraditie ernstig neemt en integreert in haar denken. De relatieve verwaarlozing van de Afrikaanse traditie door het Westerse denken leidt er dan haast vanzelfsprekend toe dat Afrikanen een gemakkelijker, zij het geen exclusieve toegang hebben tot de Afrikaanse filosofie.

Hoe gaat Mabona om met die spanning tussen context en universaliteit? Het is alvast duidelijk dat hij het zinvol vindt cultuurblokken, waarvan het Afrikaanse er een is, te vergelijken. Daarbij volgt hij het spoor van een aantal Duitse auteurs, zoals Leo Frobenius (die ook Oswald Spengler beïnvloedde). Opnieuw loert het biografische om het hoekje: Mabona werd opgeleid door Duitstalige paters, wat hem ontvankelijk maakt voor gedachtenstromingen die in Zuid-Afrika een hoog gehalte aan exotisme hadden. Het filosofische wordt echter niet definitief bepaald door die blokken, maar is een “inborn human ability” (98) en in zoverre universeel.

Kenmerkend voor de Afrikaanse benadering is volgens Mabona dan weer de symbolische denkwijze en de gevoeligheid voor mysterie en ritme (146). Die specifieke gevoeligheden laten toe klassieke filosofische vraagstukken op een nieuwe manier te benaderen, in de richting van een niet-monistisch eenheidsdenken. Daarbij doet hij een beroep op aanvullende categorieën, zoals behoud, groei, bewustzijn en expressie, die hij onvoldoende plaats vindt krijgen in het traditionele filosofische denken, zoals dat in het Westen vorm kreeg.

In het werk van Mabona komt het persoonsbegrip geregeld terug, waarbij het onduidelijk is in welke mate dit gelijkloopt met dat concept zoals het onder meer in het Franse personalisme van de twintigste eeuw vorm kreeg. Tot op zekere hoogte lijkt dat zeker het geval te zijn, bijvoorbeeld wanneer hij een centrale plaats toekent aan de vraag hoe een samenleving omgaat met vreemdelingen – Lévinas lijkt om het hoekje mee te gluren (158).

Of het nu echter om het persoonsbegrip gaat of om andere concepten, scherp afgelijnde definities worden hoogst zelden aangeboden. Is dat een keuze van Mabona of van Wolff? Aan de citaten van eerstgenoemde te merken, is het eerste antwoord allicht het juiste – en dan rijst een vervolgvraag, namelijk of dit ook een bewuste keuze is om weg te blijven uit een aantal valkuilen van de Westerse visie op filosofie. Een expliciet antwoord op die vraag krijgt de lezer niet.

Na lectuur van het woord vooraf kan die lezer echter niet beweren niet gewaarschuwd te zijn. Ernst Wolff meldt van in den beginne zeer duidelijk dat hij materiaal aanbiedt, zonder een obligate of zelfs aanbevolen leessleutel, met als enige bedoeling de obstakels te ruimen die een kennismaking met Mabona's denken bemoeilijken.

Het belangrijkste obstakel lijkt echter te bestaan in het ontbreken van een eenvoudige toegang tot Mabona's werk zelf. Afgezien van zijn Bernse dissertatie uit 2000 ligt dat verspreid over niet altijd gemakkelijk toegankelijke tijdschriften of bleef het zelfs deels onuitgegeven. Een reader met teksten van Mabona en eventueel andere vertegenwoordigers van een verwante denkwijze zou een logische volgende stap zijn.

Dat een lezer spontaan gaat uitkijken naar mogelijke volgende stappen, is echter het mooiste bewijs dat Wolff geslaagd is in zijn missie, die tegelijkertijd bescheiden en uitdagend is. Als het nog steeds waar is dat de filosofie begint bij de verwondering, is dit boek zonder meer filosofisch: het roept nieuwe vragen op en opent nieuwe werelden – en dat zowel inhoudelijk als geografisch en temporeel.

Frank Judo

* * *

LEOPOLD FLAM

Tom De Mette, Willem Elias en Jean Pierre Vanhee (red.), *Ecce philosophus. Leven en werk van Leopold Flam*, ASP-VUBPress, 2021, 544 p., ISBN 9789461171030

Zet me in een hoek met een filosofieboek en je hebt geen last van me. De filosofie kan immers altijd op mijn aandacht rekenen. Ze speelde al haar troeven uit om mijn wankel weerbaarheid om te buigen. Troost, kennis, plezier, ze bood het me allemaal op de wijze waarop een moeder haar kwetsbare kind koestert, het van alles bijbrengt en ermee speelt. Binnensmonds vloekte ik ondertussen als een ketter omdat ze niet al veel eerder mijn al te volgzaam en conformistisch pad kruiste. De vermoedelijke verantwoordelijken daarvoor heb ik dan wel niet de